

LA HISTÒRIA, CREADORA DE MITES

KRISZTINA NEMES

Universidad de Szeged

A Mequinensa, vila de la «Frontera» entre Catalunya i Aragó, de parla catalana, situada a la confluència dels rius Segre i Ebre, administrativament, pertany a Saragossa.

Abstract

Literary survival of a catalan miners'town in Aragonia sunk by Franco's decision under the waves of the Ebro. The collective memory of its community works as a source of inspiration and of oral history for its chronicler, himself too son of the town. Only memory can keep alive the town after its death and the writer, responsible of collecting and registering it does a brilliant job. The inspired literary reconstruction of the town is represented as a broken mirror, reflecting more than one aspect of each person and event from different angles, thus offering the readers a perfectly authentic though fictional source of history, that of a compromised eyewitness.

El març de 1971 la revista cultural dels benedictins de Montserrat, la *Serra d'Or* va publicar un conte d'un narrador jove, aleshores desconegut davant el gran públic, que es titulava "Crònica del darrer rom" i havia guanyat el premi literari de la revista. L'autor de l'obra, Jesús Moncada (1941-2005), relata el destí de la seva vila natal, Mequinensa, la qual anava a desaparèixer sota les aigües del pantà de Riba-roja que l'ENHER –companyia estatal hidroelèctrica– havia construït entre 1957 i 1975 a la vall de l'Ebre. Les obres finalistes del premi literari de la revista *Serra d'Or* es publicaven de costum a la revista que era una de les més antigues i més prestigioses revistes catalanes de l'època de Franco.¹ Com a il·lustració del conte, hi apareix la foto de la vila antiga, i al costat de la foto hi ha una breu explicació perquè el públic català, consumidor de cultura d'alt nivell pugui orientar-se geogràficament, si vol saber on buscar exactament la ciutat en qüestió: "*A Mequinensa, vila de la «Frontera» entre Catalunya i Aragó, zona de parla catalana, situada a la confluència dels rius Segre i Ebre, administrativament pertany a Saragossa.*"

Així, apareix un lloc prèviament desconegut, demana els seus drets de figurar sobre el mapa mental dels catalans, i aquest lloc es dibuixa cada vegada millor, puix que l'escriptor mequinensà crea tota la seva obra narrativa –tres novel·les i tres reculls de

¹ <http://www.lluisvives.com/hemeroteca/serrador/>, <http://www.pamsa.cat/pamsa/revista/sdo.html>

contes— al voltant de la seva ciutat de mala estruga.² L'antiga vila ebrenca ignorada, ciutat minera i de transport fluvial, condemnada a mort per la dictadura de Franco, va entrar al Panteó literari català i a la ment de tots els lectors catalans com un mite literari juntament amb el seu autor, Jesús Moncada, el nom del qual és un sinònim de Mequinensa que va quedar rescatada per la sensibilitat literària i el talent extraordinari del seu fill “predilecte”³ del destí ignominiós dels pobles riberencs colgats sota l'aigua: la desmemòria total.

Tot i que els noms dels altres pobles figuren en els arxius de la història, el fet pel qual coneixem el destí de tots és la història de Mequinensa, eternitzada per Jesús Moncada. En aquest sentit es pot afirmar que una decisió político-econòmica, un fet històric: la desaparició de Mequinensa va causar el naixement del mite de l'Atlantida català, el mite de Mequinensa.

Efectivament, la brutalitat de la destrucció total de la vila va ser un fet, diguem-ne, afegit, que crida més l'atenció pel seu caràcter tràgic, ja que el tipus de vida d'altres temps, la mentalitat de l'home preconsumista o premediatitzada, el teixit social d'una petita comunitat, tot això ja anava a morir amb una mort lenta quan a poc a poc desapareixien els vells oficis, el carbó va ser substituït pel petroli, el comerç ja no necessitava el servei dels llaüts i la gent abandonava la seva parcel·la de terra ingrata. Va ser aquest canvi que generà la migració massiva cap a les grans ciutats per buscar una vida menys dura, més gratificant. La Franja de Ponent, la «Frontera» entre Catalunya i Aragó és una d'aquestes zones perifèriques que són llunyanes de qualsevol centre dinàmic o econòmicament desenvolupat⁴, remota tant de Barcelona com de Saragossa, que amb el desprestigi de les terres retirades i el miratge magnètic de les ciutats grans anava perdent la seva població ja en èpoques anteriors faltades de feina.⁵

² *Històries de la mà esquerra i altres narracions*, Barcelona, La Magrana, 1981. Magyar fordítás: *Balkézről jött történetek*, Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2012, (ford.: Nemes Krisztina); *El Café de la Granota*, Barcelona, La Magrana, 1985.; *Camí de sirga*, Barcelona, La Magrana, 1988. Magyar fordítás: *A folyók városa*, Budapest, Íbisz Kiadó, 2004, 2. kiadás: Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2014, (ford.: Nemes Krisztina); *La galeria de les estàtues*, Barcelona, La Magrana, 1992.; *Estremida memòria*, Barcelona, La Magrana, 1997.; *Calaveres atònites*, Barcelona, La Magrana, 1999.; *Cabòries estivals i altres proses volanderes*, Calaceit-Fraga, Quaderns de les Cadolles, 2003.

³ Jesús Moncada fou considerat “fill predilecte de Mequinensa” a títol pòstum per l'Ajuntament de Mequinensa que durant el mateix ple extraordinari va decretar tres dies de dol per la mort de l'escriptor. <http://www.normalitzacio.cat/noticia/index.php?sec=noticia&n=2996>

⁴ Hèctor Moret quota a Josep Vallverdú, “Lleida i Barcelona” dins *Lleida, problema i realitat*, Barcelona, Edicions 62, 1967, 167-207: “Lleida és perifèria. Constitueix el país fronterer, com el constitueix tota la franja, llarguíssima, del País Valencià fins molt al sud.... els lleidatans som perifèrics dins el Principat i perifèrics també dins del Països Catalans”, i afegeix: “I si això es deia, amb raó, de Lleida i del País Valencià, què serem els habitants de la Franja de Ponent sinó perifèria de la perifèria”, Hèctor MORET, *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, Associació Cultural del Matarranya Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998.

⁵ Moncada il·lustra aquest fet amb els canvis que es produeixen a l'orquestra de la vila: “La gran crisi minera del final de la guerra del 14 havia delmat també els músics de l'Harmonia Fluvial. El

No va ser, doncs, l'antiga vila de Mequinensa que acumulava una força peculiar o que tenia uns habitants de caire mític (tot i que sí que van donar un exemple moral de solidaritat excepcional durant la seva lluita contra la desaparició de la comunitat), ni tampoc el seu destí tràgic que va crear el mite de Mequinensa⁶ que mai no hagués guanyat un lloc privilegiat en la memòria col·lectiva dels lectors catalans i dels lectors d'arreu del món, si no fos pel seu cronista singular: Jesús Moncada.

L'obra cabdal del narrador mequinensà, *Camí de sirga*, està traduïda a vint-i-una llengües, entre les quals hi figuren el japonès i el vietnamita. La recepció de la novel·la en altres cultures, tan diferents de l'europea pot ser bona, precisament, gràcies a aquesta capa mítica que transcendeix les fronteres lingüístiques i culturals, que és familiar i humana independentment de l'època i del lloc geogràfic on passa la trama. Llocs desconeguts, oblidats i retirats n'hi ha molts, falten però els seus cronistes que, dominant un alt nivell de la cultura europea i tenint una dedicació fidel al tema que coneixen des de dintre, siguin capaços de narrar una història universal. Jesús Moncada era així, un erudit europeu, un testimoni presencial que donava prova del lloc al qual es vinculava de mil maneres i de tot el seu cor.⁷ La seva manera de relatar la història de la vila és fonamentalment diferent de la de l'historiador ja que no intenta ser objectiu, ni rigorosament científic en el procés de creació narrativa i tampoc no professa l'ètica clàssica de Ranke “wie es eigentlich gewesen ist”⁸ (com va passar realment). Tanmateix, la seva obra es pot utilitzar com una font autèntica de la història de Mequinensa, ja que el seu intent primordial és relatar la història dels seus.⁹ I més encara perquè ens adverteix obertament ja a la primera pàgina del *Camí de sirga* de la diferència del mètode emprat que és la creació literària: “Encara que el canemàs d'aquesta novel·la està teixit amb fets del darrer segle d'existència de l'antiga vila de Mequinensa, especialment dels que van determinar de manera irreversible el seu destí a partir de l'any 1957, l'autor vol aclarir que no ha pretès de cap manera escriure la història, si més no en el sentit usual del mot, d'aquells esdeveniments.”

Jesús Moncada relata, doncs, la història de Mequinensa en un sentit inusual del mot. El sentit original de la paraula història és recerca, investigació, cognició, ciència, erudició, i va ser utilitzada com a títol primer per Heròdot, autor de la primera obra grega en prosa conservada que relata la guerra entre perses i grecs, obra considerada com a primera narració històrica que posteriorment dóna nom a la ciència inspirada per

primer d'afegir-se a la llarga corrua de vilatans que emigraren a Barcelona a buscar feina, deixant carrers sencers deshabitats, fou l'helicó, paleta d'ofici...” *Camí de sirga*, 119.

⁶ Tot i que també és veritat com diu el poeta hongarès Mihály Babits “És la cançó que engendra el seu cantant”.

⁷ “Nécessité d'une communauté affective” és una afirmació que fa Maurice Halbwach a la seva obra *La mémoire collective*, 1950. <http://biblioteque.uqac.quebec.ca/index..htm>, 9-16. Per poder reconèixer i reconstruir una memòria és necessari pertànyer a la mateixa comunitat sentimental.

⁸ http://howitreallywas.typepad.com/how_it_really_was/2005/10/wie_es_eigentli_1.html

⁹ “...sóc mequinensà i me'n recordo de tot: allò que dic i d'allò que callo i que potser no podré dir mai. ...va començar una lluita llarga... aspre com un reenc, que cremava la sang dels mequinensans. Un dia haurà de ser contada.” Crònica del darrer rom, *Serra d'Or* 1971, Març.

la musa Clio.¹⁰ El sentit usual o clàssic de la paraula a la qual Moncada es refereix és història com a ciència social institucionalitzada que té la seva metodologia, el seu llenguatge, la seva Real Acadèmia, els seus departaments universitaris i professors de diferents nivells d'escolarització.

Evidentment, l'obra de Moncada no pot ser considerada històrica, és fruit del treball d'un mestre d'un altre gremi, però què és l'escriptor sinó un testimoni fidel, home independent d'observació subtil i perspicaç de la seva època i de la seva gent. Com diu, per exemple, el famós poeta hongarès János Pilinszky, la vivència traumàtica i per tant central del qual va ser la segona guerra mundial i els camps d'exterminació: *"jo no vull ser altra cosa que un testimoni de l'època, la qual estic determinat a viure"*.¹¹

Tal com l'obra d'Homer és una font molt apreciada dels historiadors de l'època arcaica grega, podem considerar que l'obra de Moncada ens serveix per poder observar l'època de la postguerra en una petita població ebrencra que serveix pel seu cronista com a *rovell de l'ou de la galàxia*,¹² i per tant la seva història és d'una importància universal. D'altra banda, Moncada, igual que Homer, enregistra una tradició secular o mil·lenària, i com a resultat del que havia estat fins aleshores tradició oral passa a ser escrita, esdevé un monument memorial, car com a realitat no pot continuar existint. És veritat que tot i ser mític, el món moncadí no està poblat de déus i herois, sinó com diu el jutge de pau Crònides Valladabó al seu secretari acabat d'arribar a la vila, al començament de *Calaveres atònites*: *Aquí, senyor secretari, l'única eternitat creïble i a l'abast és la vida quotidiana*.¹³ I aquesta vida quotidiana reflectida en la tradició oral serveix com a matèria primera de la investigació històrica de l'autor en lloc de la recerca als arxius. Jesús Moncada va tenir el pressentiment que el món que tenia davant els seus ulls anava a desaparèixer i ell volia deixar-ne constància. Car ell mateix forma part d'aquella tradició i d'aquella xarxa social, a través de les seves obres podem tenir una vista privilegiada sobre la vida interior d'una petita ciutat que només una cabanya d'aguaitar ocells pot oferir. Podem entrar i passar estones als cafès —l'àgora de la ciutat, espai principal de la comunicació on arriba i d'on surt tota la informació imaginable de l'univers— conversant amb vells llaüters, miners, calafats, peons, i pagesos, les històries dels quals el narrador mequinensà va apuntar amb l'interès d'un antropòleg des d'una edat molt tendra, animat per la curiositat d'un historiador, armat d'entusiasme de filòleg i, sobretot, amb gran afany. La matèria primera és doncs una cosa viva, *Camí de sirga* és una novel·la de la memòria col·lectiva de la ciutat. La figura del col·leccionista de memòries, l'alter ego de l'escriptor i la seva motivació apareix també a les pàgines de la novel·la: *"Mentrestant, l'Honorat va convertir-se en espectador assidu de les partides de cartes. Assegut vora els jugadors, observava, escoltava i aprenia amb avidesa no solament els secrets del joc, el que menys li importava, sinó alguna cosa més amagada,*

¹⁰ <http://www.sacred-texts.com/cla/hh/index.htm>

¹¹ Fidélité au Labyrinth, MTV 1976, entrevista amb el poeta.

¹² MONCADA, *Calaveres...* op. cit.

¹³ Ibidem, 9.

un solatge vilatà vell com els rius, present en les figures congregades al voltant d'una taula amb el pretext d'unes cartes."¹⁴

És aquest solatge vilatà, la mitologia local, la tradició narrativa viva transformada en literatura que construeix la base de l'obra moncadiana.

No podríem pas afirmar que aquest solatge vilatà vell s'assembla molt a les estructures profundes i a la llarga durada, termes tècnics de Fernand Braudel, historiador emblemàtic de l'Escola dels *Annales* que deia que les estructures mentals constitueixen pressions de llarga durada? Són aquestes estructures que dirigeixen els esdeveniments que formen la superfície, o sia les onades del mar, de la Història. Tot i que Aristòtil a la seva *Poètica* afirma que la poesia és una art més filosòfica i més profunda que la història, ja que la poesia narra l'universal mentre que la història narra el particular¹⁵, tant la història com la literatura volen trobar la realitat, el que de veritat existeix, el que és la veritat de darrere les coses, darrere les onades incessants i in comptables dels esdeveniments de la superfície. L'objectiu de Jesús Moncada en compondre la seva obra va ser el mateix: reconstruir el món esberlat, ensulsiat i esmicolat que temps enrere havia estat el seu. Al començament del *Camí de sirga* quan es parla de la destrucció tot just encetada, després de tretze anys d'incertesa, de por i de lluita per poder conservar almenys la comunitat de la vila, s'hi figura la motivació de l'escriptor, el perquè de l'obra: "*la intensitat insòlita de les recordances potser es devia al sotrac que la destrucció de la casa ... a la Baixada de la Ferradura... provocava en la memòria de la vila. Potser els carrers, les places, les cases, els dos rius, amollaven desesperadament els records perquè algú els recollís abans de la demolició i de l'escampadissa ineludible. Tant se val, l'evocació no havia estat mai de la vida tant precisa com aleshores.*"¹⁶

Tota una ciutat emana aquí els seus records, cada casa, carrer i cantonada té la seva història personal i inconfusible que es fa més tangible per defensar-se contra la mort, i l'escriptor que se sent responsable per la seva ciutat recull aquestes recordances i les registra. Són elles la inspiració i la matèria principal de l'autor que reconstrueix el tot íntegre darrere de la superfície destrossada, en una altra dimensió. Reconstrueix una comunitat de paraula més enllà de les ruïnes. L'estructura del temps fracturat es reorganitza al voltant del motiu central que és la destrucció inevitable de la vila, i de les memòries personals es dibuixen cent anys d'història, que és més o menys la distància fins a on pot arribar la memòria actual, viva (els avis que recorden les històries dels seus avis; doncs, quatre o cinc generacions).

Segons la filosofia grega clàssica aprendre és un acte de recordar, com exposa Plató a Fedó la seva teoria de reminiscència (*aletheia* – el no oblidar). La literatura tant com la història són ciències de memòria, el tresor de totes dues consisteix en coneixements obtinguts per la via de recordar –ara ja no sempre les veritats primordials que l'ànima va conèixer a la seva vida anterior, al món de les idees, abans de creuar el riu Lethe com ho feien el filòsofs grecs per als qui la ciència era igual que una mena de contemplació

¹⁴ MONCADA, *Camí de sirga*, op. cit., 231.

¹⁵ Aristòtil, *Poètica* IX-é llibre

¹⁶ MONCADA, *Camí de sirga*, op. cit., 33.

religiosa, sempre orientada cap a la pura sapiència— com que treballen majoritàriament amb fets narrats i recordats posats per escrit per poder interpretar o decodificar el món en el qual vivim i conèixer-nos millor a nosaltres mateixos, l'home observador, intèrpret i al mateix temps actor de l'escena històrica. Sembla que l'objectiu de cada una és bastant semblant, però que avancen fent servir eines diferents, llenguatges diferents.

Jaume Vicens Vives parla de la següent manera al pròleg del seu llibre *Noticia de Cataluña* que comença amb la paraula *Conocernos*: “*Sin embargo, los historiadores sólo captan una parte de la verdad. Y quien dice los historiadores, dice los sociólogos y los economistas, e incluso los filólogos y los críticos literarios. Todos ellos, no obstante sus técnicas diferenciadas y sus especializaciones concretas, forman parte de la gran familia de observadores de los hechos del pasado. Para la gran tarea de conocernos necesitamos la colaboración de los poetas y de los novelistas, de los espíritus que poseen el don de intuir, sin documentación previa, los más profundos latidos del alma del pueblo. Una estrofa genial...una descripción chispeante... pueden esclarecer en un instante repliegues íntimos donde jamás podrá llegar el microscopio documental mejor montado.*”¹⁷

El representant més emblemàtic de la història total a Espanya deixa, doncs, molt clar que segons la seva opinió la intuïció artística pot contribuir al descobriment de la veritat històrica, perquè ens ajuda a descobrir aletheia, la veritat en sentit universal. I la història necessita aquesta ajuda perquè la literatura, i més encara els mites literaris, que són les millors obres, componen una mena de mitologia de la comunitat. Són, en un sentit figuratiu, la selecció de memòries que contribueix de manera activa a la construcció de la imatge que una comunitat, un poble, una nació pot tenir de si mateix.¹⁸ I per actuar de la millor manera possible, és imprescindible tenir una identitat sana que parteix del veritable autoconeixement.

Al nostre món actual laic, modern, científic i mediatitzat la història tendeix a servir com a base d'identitat per als pobles i així exerceix un impacte ètic i polític. La gent que necessita arrels i criteris, i comunitat ja no busca el seu origen i el seu objectiu en la religió que té aquesta capacitat de rel·ligar, sinó que torna cap a la ciència per trobar respostes als dubtes que té. L'objectivitat i la distància que guarda la història envers el seu objecte, el seu “sine ira et studio”, el rigor científic, i sobretot la capacitat de síntesi, que són les seves virtuts, sembla que tinguin la capacitat d'assegurar que les obres d'historiadors descriuen el que va passar veritablement. Són vigents, però, els dubtes sobre si és possible o no la reconstrucció i la representació del passat amb els mètodes estàndards de la història. Per dissipar aquests dubtes després del lingüístic turn a la història encetat amb la *Metahistory* de Hayden White (1973), comencen a aparèixer noves iniciatives que fan escoles i funden noves branques de la investigació científica. Apareixen nous territoris que cal examinar (història de les dones, de l'urbanisme, de la mentalitat, de la memòria, etc.), s'eixampla el cercle de les fonts que es poden considerar històriques (sortida dels arxius), enceten la seva ruta nous gèneres, com per exemple la microhistòria o l'oral history que són la resposta de la ciència de la història a l'escepticisme epistemològic i són uns indicadors de la gent que busca la resposta justa

¹⁷ Jaume VICENS VIVES, *Noticia de Cataluña*, Barcelona, Destino, 1954, 12.

¹⁸ Károly KERÉNYI, *Mi a mitológia?* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1988.

en la ciència de la història ja no confia tant en les explicacions coherents d'escala universal i que vol aproximar-se més a la seva pròpia història local, familiar, immediata. Es publiquen també obres historiogràfiques que combinen declaradament la ficció i els fets documentats (el conte de Natalie Z. Davis *El retorn de Martin Guerre* [1982] Simon Schama, *Dead Certainties. Unwarranted Speculations*¹⁹). Intueixo que a part de la naturalesa humana que està predestinada a buscar sempre nous horitzons a tots els terrenys, l'aparició d'aquests nous gèneres a la història es deu també a la reacció contra la globalització, la marxa victoriosa i linial cap a una unitat més gran que després té els seus efectes uniformadors, i també a l'exigència creixent de l'autenticitat i de la veritat. L'escepticisme científic i la desil·lusió política ens fan conscients que la veritat està doblement o triplement velada, difícilment assequible. Per això els representants de la memòria viva, els testimonis atenyen de nou importància perquè la seva veu pot ressaltar veritats llargament ofuscades, diferents del consens oficial. El títol de la novella de Jesús Moncada *Estremida memòria* n'és una prova eloqüent.

L'autor escull uns esdeveniments de l'any 1877 com a tema de la seva obra que comença amb les paraules següents: *Sorollar difunts i desarrelar-los de la mort planteja una qüestió certament espinosa: la tenebra, per assolada que sembli, regolfa tard o d'hora a la banda dels vius.*²⁰

Per aquesta raó Jesús Moncada canvia la identitat de les figures, però fins i tot així sembla que *"la comitiva que ha sortit de Casp a la matinada no arriba solament a la Mequinensa de 1877; també ho fa a la de 1995"*²¹ que és quan es redacta el text de la novella. Aquestes línies demostren de manera molt plàstica el lligam fort que tenim amb la història dels nostres (familiars, veïns, conciutadans, companys de la mateixa generació, d'escola, amics, enemics, etc.) i el poder que aquella exerceix sobre la gent d'una *comunitat mitològicament instruïda*.²² En les reaccions de la petita comunitat de fa més de cent anys podem contemplar perfectament els mecanismes milenaris que es posen en marxa a causa d'una narrativa que obre "portes oblidades de la memòria"²³ i desenterra detalls voluntàriament no recordats perquè la comunitat exerceix un control estricte sobre la memòria dels seus. En aquest cas, és un vell document, el manuscrit de l'escrivà del jutjat de Casp, en les paraules de Moncada *"una narració sòbria ... d'un testimoni directe dels esdeveniments ... tenia una particularitat impagable: no estava corrompuda per les excrescències amb què la memòria mequinensana havia deformat els fets."*²⁴ L'estremida memòria de Jesús Moncada té la seva filosofia històrica elaborada com a resultat d'un treball de terreny, la

¹⁹ <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/simon-schama-on-dead-certainties-historians-shouldnt-make-it-up-but-i-did-8568644.html>

Un article que demostra l'indignació dels historiadors, i del públic lector que desitja la veritat que es pot obtenir llegint obres d'història.

²⁰ MONCADA, *Estremida*... op. cit., 5.

²¹ Ibidem, 57.

²² L'expressió és de Jerome Bruner fundador de la nova branca de psicologia cognitiva que és la psicologia narrativa.

²³ MONCADA, *Estremida*... op. cit., 27.

²⁴ Ibidem, 26.

recomposició dels Fets de Vallcomuna, que està en sincronia amb el pensament crític del segle passat a la filosofia de la història (Croce, Colingwood, Carr, etc.)

La història, els fets passats tenen la tendència d'agafar una forma o altra segons les necessitats de la posterioritat, és la comunitat que se'n recorda que fa la seva selecció i guarda només el que jutja necessari per transmetre. L'obra de Moncada és molt especial: construeix la seva mitologia racional i poètica alhora, plena d'amor i fidelitat a la seva vila natal, i molt fidel a la veritat ja que el narrador és la comunitat on cadascú té la seva versió dels fets i les figures es veuen a elles mateixes i als altres també en l'espill de l'altre. Es presenta l'opinió de la comunitat, però no en forma de monobloc inamovible i codificat, sinó reflectint tots els colors amb empatia o amb crítica segons quin espill reflecteix a qui. L'esmicolament de l'opinió pública es fa amb l'objectiu de construir-ne una més justa, més a prop de la veritat. I és aquesta comunitat transformada i representada amb eines literàries que forma el mite de Mequinensa que està intrínsecament lligat amb el seu autor. És gràcies a ell que el món intel·lectual català descobreix la Franja i fins a l'actualitat és ell el representant emblemàtic de l'Aragó catalanòfon. El seu mite universal escrit en català allibera de la captivitat de Cronos el que és particular i efímer en el pas de les generacions i el delega al Kairós, al moment suprem, al temps de gaudir i d'harmonia.